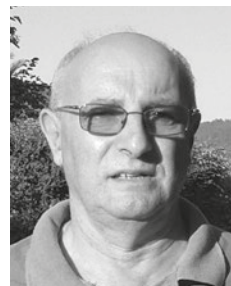

Ons e a relación da familia Riobó cós Massós

Por: Arturo Sánchez Cidrás

A illa de Ons na man dos Massó, Os Massó e a familia dona da Illa de Ons, Os últimos anos da Ons de Riobó etc. poderían ser titulares deste artigo pero, e sen saírnos dese eixo familia Riobó-familia Massó achegámonos a un dos encabezamentos indicados por Celestino Pardellas de Blas¹ nun recente artigo da revista Os Galos². E, ante os retos e propostas de “investigación a realizar” sobre Ons feita no mesmo, afronto o compromiso de abordar cuestións por el expostas así como achegar algunha resposta ás súas preguntas, moitas delas xa tratadas por min noutros foros³ dos que agora recollo e amplifico parte da información para artellar este artigo.

Tendo en conta que nas conversas/entrevistas con amigos/as, nos comentarios a pé de rúa ou en escritas sobre o tema de Ons, danse unhas constantes con respecto á Didio Riobó e familia que, tendo en conta o que se coñece documentalmente, non sempre se acercan á realidade polo que tratarei de filtralas e contrastalas con fontes, en principio, fiables. Isto é polo que, sen pretender desmentir ou confirmar o que outros poidan dicir, darei pinceladas centrando a luz en Didio e familia ata chegar aos Massó controlando o patrimonio familiar dos Riobó. Comezaremos entendendo quen manda e pode tomar decisións e quen non na illa de Ons, polo que cómpre coñecer a pertenza desta⁴, así como o devir dos seus protagonistas, tramado económico e todas aquelas outras circunstancias que poidan ser relevantes para dar respostas coherentes co acontecido.

ILLA DE ONS 1919-1930

Manuel Riobó

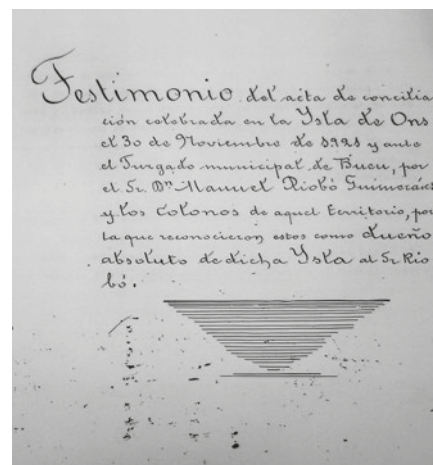
O noso relato comeza o día 3 de febreiro de 1919, festividade de S. Brais, cando Marcial Bernadal⁵, natural e veciño de Ons⁶, e Manuel Riobó Guimeráns, de Cela, mercan en sociedade⁷ a Illa de Ons aos herdeiros, pai e esposa, de Fernando Quiñones de León, marqués de Mos e Valadares.

Ao pouco tempo, e ante as serias desavinzas entre os novos donos das illas, Manuel Riobó chega a un acordo con Bernadal para quedarse como único propietario a cambio de pagarlle dous prazos de 65.000 ptas⁸ e facerse cargo, entre outras, do crédito hipotecario.

Por esas datas, aínda que a illa xa pertencía a Manuel Riobó, o control e uso da mesma estaba en mans dos colonos por reivindicacións de antigo e polo ambiente hostil cara ao novo dono que deixou a familia Bernadal⁹.

Ante esta situación, Riobó tomou cartas no asunto e foi, acompañado do xuíz municipal de Bueu e outro persoal do mesmo, a facerse cargo das súas posesións insulares e aclarar, dunha vez por todas, a situación coas xentes que habitaban ese territorio.

Cando chegou, tras un día complicado de enfrontamentos verbais e ameazas, a noite deulle un respiro nas hostilidades, o que aproveitou o Riobó para plasmar un documento demoledor para os habitantes da illa, de non ser acatadas as súas condicións. Á mañá seguinte, 30-11-1921, o xuíz explicoulles o contido destas aos representantes máis remisos a negociar condicións co dono e, vendo estes que a cousa ía en serio e poderían ser botados da Illa sen contemplacións,

Acta de Conciliación de Manuel Riobó e colonos de Ons – 1921

1 Presidente da Asociación Cultural Pineiróns e director da revista *Aunios* editada por esta.

2 *Os Galos* 2025. nº 19 páx. 15-19

3 Arturo Sánchez Cidrás. *Ons a illa que navega no tempo*. Edición do concello de Bueu. 2021.

4 Farémolo de forma resumida pois, aínda que relevante, non é o tema a tratar.

5 Que dende 16-1-1911 era o arrendatario ou administrador da Illa de Ons.

6 Súa nai, Rosario Bernadal, era natural de Sto. Tomé de Piñeiro (Marín).

7 Manuel no momento da sinatura da documentación aporta 100.000 ptas do seu pecuniario e o resto, ata as 250.000 ptas a través dun crédito hipotecario a nome da sociedade Riobó-Bernadal. Este reintegrárase nos anos 1920-21.

8 Ao longo dos anos aínda houbo máis pagos de pequenas cantidades por diversos conceptos. A liquidación total foi en 1934.

9 Sobre todo un dos fillos.

accederon todos a asinar o documento imposto. Documento que polo contido e redacción semella máis unha capitulación de vasalaxe pola que se recoñece a Riobó dono absoluto, que un contrato do século XX.

Nun primeiro momento, sería Manuel Riobó o que daba as ordes e marcaba as directrices do conglomerado empresarial (salga, parcería de gando, alugueres, correo, transporte etc.) que era Ons. Pero todo iso requiría tempo e dedicación exclusiva, dado o volume de cousas a facer ou controlar. Riobó seguiu co labor de médico¹⁰ e, sen deixar de todo o control da empresa, puxo ao fronte de Ons, con responsabilidade de xefedono, ao seu fillo maior, Alfonso¹¹. Pero este, socavada a súa saúde desde que estivera en Filipinas, acusou a humidade do clima atlántico da illa. Deste modo, tiveron que chamar a outro dos fillos, Dídio¹², que pouco a pouco foi facéndose coas responsabilidades que levaba Alfonso, e no 1925 xa estaba a exercer como xerente único.

Durante este período, Dídio non deixou de sufrir fortes tensións e ata injurias graves por parte dalgúns dos colonos, o que levou a ter que intervir a Manuel Riobó, como dono, que tras un acto de conciliación xudicial volveu a impoñer algo de paz na illa.

SOCIEDADE “ISLA DE ONS S.L.”

Superados os 70 anos de idade, Manuel Riobó decide regular o futuro do patrimonio familiar en mans do, nese momento, seu único fillo e xestor, Dídio, e, de paso, ter en conta a os seus netos¹³ para o que constitúen, 24-7-1930, a Sociedade Mercantil “Isla de Ons S. L.”.

A súa constitución a fan como socios, Dídio Riobó (co 80%) xerente e administrador único e seu pai

Manuel Riobó (co 20%). Un e outro achegan non só cartos en metálico senón tamén capital inmobiliario como: as dúas illas de Ons: con casa principal e capela, almacén de salga, balandros a vela (transporte, cartería ou mercadorías)¹⁴ e “outras cousas que utilizan os colonos”, todo cun valor 581.000 ptas das que houbo que deducir unhas 259.000 ptas de dúas hipotecas¹⁵.

Feitas estas transaccións quedan 222.000 ptas que unidas ás 28.000 do gando e ás 5.000 ptas que hai en efectivo, dan 255.000 ptas como valor real das que Manuel aporta 250.000 ptas e Dídio participa con 5.000 ptas.

De todas formas, precisan liquidez que conseguen cun préstamo de 200.000 ptas do Banco

Hipotecario de España máis outras cantidades aportadas por acredores, amigos e familiares¹⁶ de Dídio. Con eses cartos invisten nunha plantación de árbores, arranxo de casas de colonos, merca de embarcacións etc. o que daría neses primeiros anos a un pequeno reparto de beneficios.

Por mor das peculiaridades en que se desenvolve á actividade económica da “Isla de Ons S.L” e a súa imbricación coa problemática social dos colonos os períodos de bonanza serían o mencionado do inicio e o do seu final, logo de ser vendida a Illa. Como exercicios máis negativos temos o 1932-33 pois había pouca liquidez polas inversións e tamén pola lei da reforma agraria¹⁷ que se pensou viña solucionar o problema e que non fixo máis que agudizalos o non ter en conta a peculiaridade da illa¹⁸. Outro fito importante de penurias tamén foi o ano 1936 onde o Banco Hipotecario de España fai movementos de prema polos pagos da débeda dándose a circunstancia de que Dídio non ten liquidez pois os colonos non pagan e así el tampouco pode facelo. O 1938, xa sen Dídio, e a pesar dos esforzos por parte da nova xerencia, sería o ano

¹⁰ Dende 1912 xa era forense en Vigo.

¹¹ Acabou presentándose e aprobando a unhas oposicións de secretario de concello. Destinado a Vega de Paz (Santander) e logo a outros sitios dos que nunca tomou posesión pois morría enfermo de pulmón o 11 de xuño de 1928.

¹² Eligio estaba como telegrafista no exército en África. Falecería en Vigo en 1927 a consecuencia dunha febre collidas en África.

¹³ Alfonso Riobó e Margarita Nigorra tiveron 4 fillos: Mª Dolores, Margarita, Manuel e Pedro.

¹⁴ Nese mesmo ano engadiránselle un barco a motor de aceite pesado e una traíña a motor de gasolina valoradas en 21.000 ptas.

¹⁵ 114.000 ptas a Paulino Yáñez e 45.000 ptas ao Banco Anglo Sudamericano de Vigo.

¹⁶ Seu cuñado Felipe Rittatore ou a súa sogra Adela Palanca. Hai constancia de que seguiron cobrando cantidades fixas ata 1947.

¹⁷ 21 de setembro de 1932. De todas formas esta sería unha arma de dobre fio para as expectativas de donos e colonos.

Todo dependía da valoración da mesma e das cesións aos colonos.

¹⁸ En decembro dese mesmo ano o estado pecha toda posibilidade de expropiación.

máis desastroso da sociedade pois aos problemas mencionados engadíranse os derivados das actividades propias dunha economía de guerra na que estaba sumida o país.

As solucións virían, pouco a pouco, a consecuencia da xestión profesional do patrimonio e, sobre todo ao cambio nas decisións políticas de 1941 que remataron coa venda do patrimonio con resultados ‘in extremis’ favorables para todos menos para as expectativas e os verdadeiros protagonistas como era a poboación colona da illa.

DÍDIO RIOBÓ BUSTELO

Para entender o agonizar de Ons como capital privado, a figura de Dídio Riobó é clave, quizais tanto ou máis que a do seu pai Manuel. El, o seu facer e as súas decisións como dono e xerente único de Ons foron determinantes para o destino da Illa de Ons e das súas xentes.

Dídio Riobó

Para non esmiuzar a súa biografía cinguireime no relato a un par de momentos que nos axudarán a artellar argumentos e respostas que aclaren mellor a finalidade deste artigo.

DÍDIO POLÍTICO REPUBLICANO:

Moito se dixu, sen apenas amosar evidencias do papel político de Dídio. O certo é que na política local, a parte de aparecer nunhas listas e votacións que non tiveron apenas consecuencias, a súa actividade política foi practicamente nula. Onde si tivo significación política foi na súa pertenza a o Centro Republicano Radical¹⁹, fundado por Alejandro Lerroux, partido que nun principio era, ou considerábase, de *centro dereita*²⁰, *republicano, anticlerical, anticatalán...* Facer notar que esta militancia no partido Radical si foi aproveitado por Dídio para achegarse a Madrid para xestionar con compañeiros de partido no goberno a adquisición da Illa por parte do estado.

No comezo da sublevación militar, Dídio séntese relativamente seguro ante os novos gobernantes polo achegamento do seu partido a estes²¹ e polas medidas de submisión, aceptación e financiación do novo réxime. que el, e logo a súa muller, manifestaban doando moedas e xoias de ouro para o exército nacional e milicias.

MORTE DE DÍDIO:

Durante os primeiros meses de 1936 Dídio e a súa muller María ante as dificultades económicas, problemas sociais, panorama político, futuro incerto... fan plans, por se fora necesario, de achegarse a Arxentina, patria de acollida nun momento dado de ambos onde seguía a residir a familia dela.

Para estar preparados, Dídio pediu autorización²² para a viaxe, e así quedou constancia no Libro de rexistro de emigrados do concello de Bueu. A saída fôrona retrasando, entre outras cousas por ver se se clarexaba algo a situación na que quedaría o patrimonio familiar: illa, tenda, salga...

¹⁹ Dídio foi fundador e tamén presidente do partido en Bueu.

²⁰ Logo no bienio 1934-36 de *dereita* que chegou a gobernar coa CEDA (Confederación Española de Dereitas Autónomas) e partido Agrario (propietarios de terras afectados pola reforma agraria do período Reformista). Seu pai Manuel pertenceu ao partido liberal de Eduardo Vincenti.

²¹ Lerroux estaba exiliado en Portugal desde onde envía carta de adhesión e recoñecendo aos sublevados.

²² María Antonozzi non a precisaba pois, aínda que italiana, tiña nacionalidade arxentina.

Todo isto quedou truncado por mor do falecemento de Dídio. O seu suicidio, na primeira hora do sábado 3 de outubro de 1936, pode considerarse que é o inicio da saída da familia Riobó do control directo da Illa de Ons.

Arredor desta morte hai unha grande cantidade de opinións, comentarios e xustificacións, máis ou menos plausibles, das que logo de filtrar algunhas das máis verosímiles podemos concluír que ningunha foi determinante pero si axudaron, en menor ou maior medida, a que este tomara a determinación do suicidio. De forma resumida indicaremos que as posibles causas desa drástica decisión tiveron a súa orixe pola situación económica da empresa, polo peche dunha solución para a adquisición da Illa por parte do estado, o acontecemento bélico e de represión política no panorama nacional, a personalidade pusilánime de Dídio etc. dos que como ingredientes perfectamente combinados co medo ás represalias anunciadas de broma por parte dun amigo, foron o desencadeante do fatal desenlace.

Dídio Riobó e María Antonozzi

A FAMILIA RIOBÓ E OS MASSÓ

Falar da relación dos Riobó coa familia Massó é remontarse aos primeiros anos do exercicio como médico de Manuel Riobó, máis concretamente no 1887. Seu status profesional e a súa implicación coas sociedades de recreo, como o casino, permitíronlle relacionarse cos empresarios da vila como Tapias, Alonso, Massó etc. No caso concreto coa familia Massó, o achegamento vese incrementado a partires de abril de 1900, cando Manuel Riobó e familia chegan de Filipinas e comparte oficio con José Massó Ferrer²³ (ese ano tamén alcalde). No 1904 os Riobó edifican unha casa en Montero Ríos, na que abren tenda, o que facilitará a relación cós veciños conserveiros. Ese mesmo ano preséntase con José Massó a unha das dúas prazas de médico que convocara o concello²⁴, prazas que co tempo exerceron os dous. A súa relación era boa ata o punto de que chegaron a operar os dous xuntos²⁵.

A finais do século XIX entrelázanse os nacementos dos fillos de Manuel Riobo-Dolores Bustelo e Gaspar Massó-Ramona García; as diferencias de idade dos fillos era pouca o que facilitou o trato xeracional entre eles. Mais a relación coa ampla familia Massó foi se cabe máis fluída logo da voda de Dídio con María Antonozzi (21-3-1928), e máis concretamente do ano 1929, logo de casarse os irmáns Gaspar e Jose Mª Massó García coas irmáns Amalia e M^a de los Ángeles Bolívar Sequeiros, pola amizade entre elas. Todos estes nexos, aínda que con pequenos episodios de desavinzas, veríanse reforzados dende que os Riobó se involucraron en actividades como a salga, comercialización de peixes, polbo etc.

Non é de estrañar que nos momentos previos o seu pasamento Dídio pensase en Gaspar Massó, amigo e coñecedor do mundo empresarial. O fixo deixándolle unha carta co encargo de velar pola empresa e pola súa familia. No mesmo día que atoparon a Dídio morto, a súa viúva acode ao amigo Gaspar solicitando axuda urxente e este mostroulle a súa reticencia ante ese labor, mais tivo que ceder pola insistencia e desesperación desta, non sen antes poñer unha serie de requisitos de control para a xestión, así como da asunción de gastos.

María Antonozzi aceptou todas as condicións e non só iso senón que, como socio maioritario, llas impuxo a súa cuñada, Margarita Nigorra viúva de Alfonso Riobó, consecuencia do cal xuntas asinan un poder a favor de Gaspar cós requisitos solicitados.

No pasan moitas horas cando comezan os movementos empresariais, que quedan reflectidos nos libros e diarios de contabilidade, poñendo un punto de partida a evitar o declive económico da entidade.

Como exemplo do realizado para afrontar as dificultades que a súa falta engadirían máis problemas económicos e sociais cos colonos, podemos citar o acordo dunha quita do 50% como condonación da débeda destes, ou mesmo o peche contable que determinou o resultado final, ata esas datas, das ganancias e perdas, dispoñibilidade de recursos etc.

²³ Fillo de Salvador Massó Palau e Esperanza Ferrer Ros. Casou co Guillermina García Feijoo.

²⁴ Por algún motivo que descoñecemos cubriuse unha con José Massó e a outra quedou vacante, que logo dunha reclamación lla deron a Manuel Riobó.

²⁵ Como en 1908 que fixeron unha operación (extirparon un anaco de intestino gangrenado), co médico pontevedrés Celestino López de Castro e que foi recollida por varios medios de comunicación

A VENDA DE ONS

Como xa se mencionou, a necesidade de desfacerse da Illa de Ons por unha venda que contentara a todos os implicados (dono, colonos e administración do estado) estivo presente en case todas as actuacións de Dídio, sobre todo desde os primeiros días de 1934 ata finais de setembro de 1936.

Tras as pescudas realizadas por Dídio no ámbito galego e estatal, o goberno da nación, no que está como Ministro de Estado o seu mentor Alejandro Lerroux, saca un decreto²⁶ en outubro de 1935. Poñendo como desculpa a creación dunha colonia agrícola para vagos e malfeitores, tiñan a intencionalidade de solucionar unha situación anacrónica na que vivían case medio milleiro de persoas en réxime de colonato e que a Lei Agrícola non resolvía.

Ante a publicación deste decreto, tanto a oposición nas Cortes como a prensa, ao que axudou a proximidade de eleccións (16-2-1936), fan unha campaña descarnada poñendo de manifesto o escandaloso da mesma, no contido e, sobre todo, no orzamento por non consideralo axustado á realidade.

O rebumbio foi de tal calibre que o mesmo consello de ministros anula (6-2-1936) o decreto anterior.

O resultado deste revés ás expectativas de Dídio e das xentes de Ons foron tremendamente negativos. O clima social na illa íase enrarecendo cada vez máis e o control da situación escapábaselle ao dono que ata tivo que acudir as autoridades reclamando tomaran carta no asunto para evitar futuros males maiores. Como tamén quedou apuntado, isto sería unha peza máis nese puzzle que acabaría coa vida de Dídio.

María Antonozzi, logo da morte do seu marido e de convencer ao amigo Gaspar Massó da xestión do patrimonio familiar veu o camiño expedito para refuxiarse²⁷ baixo a protección familiar na Arxentina.

A partires de aquí Gaspar xa é a verdadeira cabeza visible da sociedade Isla de Ons S.L. máis a que ten a última palabra é Mª Antonozzi. Gaspar manda e xestiona pero rende contas de todo e consulta decisións relevantes con ela.

Dende 1937 ata 1942²⁸ Gaspar Massó, outros membros da familia, como seu irmán Antonio²⁹, e empregados (Pancho Puig, José Mª Estévez e Camilo Veiga) encargados cada un deles dunha faceta de xestión da Sociedade: contabilidade, distribución parcelas, recadación, vendas, pesca etc.

En 1941, os trámites realizados por Gaspar Massó e equipo, co Ministerio do Exército (ramo da guerra) cristalizan nun preacordo de expropiación, posteriormente ratificado, por un importe de 1 millón de pesetas, cantidade esta aceptada polas partes pois con iso púidose facer fronte ás débedas hipotecarias e, coas 773.775,50 ptas restantes pagar os traballos ao equipo xestor dos que 50.000 ptas adxudícanse coma pago a Gaspar, e logo repartir beneficios entre os dous socios María Antonozzi (75%) e Margarita Nigorra (25%).

A partires de xuño de 1947 a relación da familia Massó co que queda da familia Riobó deixa de ter connotacións económicas para quedarse en amizade aínda que fora na distancia.

Gaspar Massó

²⁶ Presentado polo ministro de traballo, sanidade e xustiza, Federico Salmón Amorín (que xa afora anteriormente ministro con Lerroux como presidente).

²⁷ Chegou a Buenos Aires co seu irmán Isaías o 9 de febreiro de 1937.

²⁸ Quizais habería que dicir ata maio de 1947 que foi cando volveu María Antonozzi a España a asinar os documentos nos que se repartían e saldaban da sociedade.

²⁹ Era o que ía a Madrid a xestionar cancelacións dos préstamos, liquidacións con Facenda, xustificacións de contas...